

ДВАДЦЯТИЙ ЩОРІЧНИК «ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ»: СПРОБА АНАЛІЗУ

За двадцять років своєї діяльності Міжнародна конференція «Історія релігій в Україні» перетворилась на широкий майданчик зустрічей широкого кола науковців, місцем презентації своїх напрацювань, форумом для обговорення актуальних проблем релієзнавства.

З особливою вдячністю хочеться згадати особисті заслуги видатного українського вченого Ярослава Дашкевича, який не тільки стояв біля підвалин цього форуму, до останнього часу брав посилену участь в організації конференції і наукового збірника, а й своїми порадами, своїм високим науковим і моральним авторитетом виводив маловідоме зібрання, що вперше відбулося ще за часів СРСР 1990 року, на нинішній належний рівень.

Завдяки організаційним здібностям, ентузіазму і невтомній енергії тодішнього директора Львівського музею історії релігії Володимира Гаюка вдалося заснувати музейну філію – Інститут релігієзнавства, який перейняв на себе організацію щорічних наукових конференцій. А завдяки кропіткій і наполегливій роботі першого директора Інституту Лілії Моравської та співробітниці Інституту Марії Омельчук, яка нині перейняла керівництво філією ЛМІР, перші наукові зустрічі переросли у поважний форум, який за своєю географією і широтою тематики досліджень не має сьогодні аналогів.

Приємно відзначити багаторічну активну участь у конференції відомих київських дослідників Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України – наших співзасновників проф. Анатолія Колодного і проф. Л. Филипович, без чийої допомоги і підтримки не було б такого рівня і широкого резонансу.

Хочеться також відзначити відомих релігієзнавців Аллу Киридон, Юрія Волошина з Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (кого ще?), які не тільки упродовж багатьох років були активними дописувачами до збірника і чий дослідження завжди відзначалися оригінальністю та високим фаховим рівнем, а й задавали тон жвавим науковим дискусіям.

Серед учасників цього річного форуму – наші колеги співзасновники з Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України Олег Кисельов, Юлія Недзельська, Ольга Недавна, Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України – Ігор Скочилиас, Наталя Кіт, Ірина Преловська, а також науковці Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України Вікторія Любашенко, Ірина Орлевич, Наталя Колб, Ольга Ярош.

Певного наукового рівня конференції додає участь широкого кола науковців Києва. У 20-му науковому збірнику «Історія релігій в Україні» вміщено близько тридцяти публікацій столичних дослідників, серед яких – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у м. Києві Олена Єфремова; науковці з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського Оксана Шалак, Людмила Іваннікова; Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Лариса Рева; Інституту археології НАН України – Михайло Відейко.

Шістнадцять докторів і кандидатів наук, викладачів і аспірантів представляють сім вишів столиці України:

- Київський національний університет імені Т. Шевченка – Ірина Петренко, Ірина Передерій, Катерина Усачова, Олексій Матицин, Сергій Жовтий, Алла Сергієнко;
- Національний університет «Києво-Могилянська академія» – Наталя Шліхта;
- Київський славистичний університет – Лариса Москаленко;
- Національний університет Державної податкової служби України – Алла Медвідь, Михайло Гордієнко, Людмила і Леся Гурські;
- Українську академію бізнесу і підприємництва – Михайло Грищук;
- Національний транспортний університет – завідувач кафедри філософії та педагогіки Алла Арістова;
- Міжрегіональну Академію управління персоналом – Федір Медвідь, Олена Чиркова.

Дописувачами цього річного збірника є також понад 50 науковців з шістнадцятьох вищих навчальних закладів Львівщини, які представлені більш ніж двадцятьма кафедрами і структурними підрозділами цих вузів:

- теорії та історії культури (Валерій Стеценко), сходознавства (Ірина Яремчук і Сергій Кравцов), фізичного виховання і спорту (Юрій Яремчук) – Львівського національного університету імені Ів. Франка;
- філософії і політології (В'ячеслав Бліхар, Наталія Гайворонюк, Христина Войтович) – Львівського державного університету внутрішніх справ;
- соціології та соціальної роботи (Тамара Тюріна), філософії (Світлана Повторева) і музею Історії львівської політехніки (Анна Кос) – Національного університету «Львівська політехніка»;
- гуманітарних дисциплін (Ольга Липка) – Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка;
- сакрального мистецтва (Ольга Школьна, Олена Бакович, Тарас Кузів) – Львівської національної академії мистецтв;
- церковної історії (Олег Беген) та Інституту історії Церкви (Тарас Бублик) – Українського католицького університету м. Львова;
- філософії і політології (Михайло Адамчук, Андрій Копитко і Роман Наконечний) – Львівського національного аграрного університету;
- Стрийським аграрним коледжем Львівського національного аграрного університету (Олена Васильєва);
- філософії і культури (Олександр Тімченко, Іван Козій) – Львівської комерційної академії;
- гуманітарних дисциплін (Ірина Гаюк) – Львівського державного університету фізичної культури;

- кафедрою філософії та гуманітарних наук (Олександр Горбач, Оксана Матковська) і кафедрою менеджменту (Тетяна Божук) – Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В.Чорновола;
- кафедрою європейської інтеграції та права – Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України (Олександра Киричук, Устим Хаварівський і Лідія Максим'як);
- екології (Неля Лук'янчук) – Національного лісотехнічного університету України;
- давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (Віталій Тельвак, Юрій Стецик, Андрій Петрик), всесвітньої історії (Володимир Галик), правознавства, соціології та політології (Лідія Тиміш), а також аспірантами цих кафедр (Тарас Гриневич, Богдан Лазорак, Василь Менько) – Дрогобицького державного педагогічного університету імені Ів. Франка;
- Львівським національним університетом ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. Гжицького (Олег Огірко);
- Інститутом підприємництва та перспективних технологій (Михайло Шмігельський).

З кожним роком зростає географія учасників. У збірнику «Історія релігій» 2010 року розглядають різні проблеми з історії церкви та філософії релігії, етнографії, мистецтвознавства викладачі і науковці 55-ти навчальних закладів і наукових установ України. Для з'ясування картини зроблено спробу її систематизації за регіонами України:

1. Західний регіон

- 1) Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича (Георгій і Олександр Кожолянки);
- 2) Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника (Ігор Коваль, Святослав Кияк – кафедри релігієзнавства і теології, Олег Єгрешій – кафедри історії України та директор Центру дослідження дзвонарства Богдан Кіндратюк);
- 3) Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Василь Педич);
- 4) Івано-Франківський обласний інститут Післядипломної педагогічної освіти (Ігор Дрогобицький);
- 5) Прикарпатський інститут імені М. Грушевського МАУП (Віктор Савельєв);
- 6) Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» – кафедра історії України (Віктор Кічера, Юрій Данилець, Володимир Фенич, Діана Штерр, М. Лазорик);
- 7) Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету (завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології Руслана Шеретюк);
- 8) Рівненський державний гуманітарний університет (Андрій Кукурудза);
- 9) Рівненський інститут ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»» (Ліна Бородинська);
- 10) Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк) – кафедри філософії та релігієзнавства (Юрій Борейко), новітньої історії України (Олександр Томаченко) і менеджменту соціокультурної діяльності (Вікторія Головей);
- 11) Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна» (проректор з навчальної роботи Олександр Дем'янюк, Ірина Ковальчук);

12) Національний університет «Острозька академія» – кафедра документознавства та інформаційної діяльності релігієзнавства (Лариса Квасюк, Роман Бойко, Оксана Альошина, Лариса Веремейчик);

13) Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка (Ліна Вознюк).

14) Відокремлений підрозділ «Бережанський агротехнічний інститут» Національного університету біоресурсів і природокористування України (Василь Лещук, Зеновій Мігоцький, Володимир Зайчук);

2. Центральний регіон України

1) Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка (Дмитро Кузовенков);

2) Хмельницький університет управління та права (Анатолій Вальчук, Леонід і Тетяна Виговські, Оксана Степанюк, Наталя Петрук, Андрій Левченко, Василь Яременко, Микола Олійник);

3) Інститут археології НАНУ м. Хмельницького (Сергій Маярчук);

4) Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Наталія Костюк, Анатолій Лисий);

5) Житомирський національний агроекологічний університет – кафедри філософії, політології та історії (Ігор Мельничук, Орест Піциль, Олександр Заглада, Олександр Суліменко, Андрій Сініцький);

6) Житомирський державний університет імені Івана Франка – кафедра всесвітньої історії та правознавства (Галина і Володимир Стародубці);

7) Житомирський фармацевтичний базовий коледжу імені Г. С. Протасевича (Зенон Крук);

8) Черкаський державний технологічний університет (Оксана Кожем'якіна, Ігор Гудима).

3. Східний регіон

1) Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди – кафедра філософії та кафедра історичних дисциплін (Катерина Дяченко, Ганна Корж, Сергій Серяков, Яна Василенко);

2) Харківська національна академія міського господарства – кафедра історії і культурології (Микола Яцюк);

3) Харківська державна академія культури (Георгій Панков, Анатолій Щедрін);

4) Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка (Роман Сітарчук, Людмила Бабенко, Олександр Лук'яненко, Інна Шерстюк, Олександр Лахно, Наталія Воронянська, Олена Асауленко);

5) Полтавська державна аграрна академія (Юлія Помаз);

6) Полтавський університет споживчої кооперації України (Олена Дроздова);

7) Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (Юлія Брюховецька);

8) Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (Лариса Дудка).

4. Південний регіон

1) Державний університет інформатики та штучного інтелекту м. Донецька (Олександр Беліков, Олена Шарафаненко, І. Луковенко);

2) Донецький національний університет (Наталя Белікова, Єлизавета Печенюк);

3) Донецький інститут залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту (Інна Стародубцева);

4) Красноармійський індустріальний інститут вищого навчального закладу Донецький національний технічний університет (Лариса Моїсеєнко);

5) Луганський національний університет імені Т. Шевченка (Олена Марусенко, Оксана Юцишин, Інна Походько, Яна Шкарупа);

6) Східноукраїнський національний університет імені В. Даля у м. Луганську (Віра Даренська);

7) Запорізький національний університет (Олександр Ігнатуша, Інна Шугальова, Тетяна Савчук, Тетяна Грушева, Анна Макарьська, Станіслав Черкасов, Ірина Огорокова);

8) Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій (завідувач кафедри українознавства Ігор Саламаха);

9) Херсонський державний університет (Наталія Недзельська);

10) Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Ольга Волос);

11) Чорноморський державний університет імені Петра Могили м. Миколаєва (Юрій Котляр, Олександр Тригуб);

12) Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського (Ганна Маринченко);

13) Миколаївське державне вище училище культури (Ганна Котляр);

14) Одеський національний університет імені І. Мечникова (Наталія Діанова, Інна Ходак);

15) Одеський національний морський університет (Микола Михайлуца);

16) Одеський національний політехнічний університет (Алла Федорова);

17) Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Оксана Безносова, Альберт Венгер, Анастасія Перфільєва);

18) Національний гірничий університет м. Дніпропетровська (Юлія Шабанова, Юлія Пазиніч);

19) Національна металургійна академія України (Сергій Савченко);

20) Український морський інститут у м. Севастополі (Віктор Гусев, Світлана Работкіна);

21) Севастопольський економіко-гуманітарний інститут (Юлія Норманська);

22) Севастопольський філіал Саратовського державного соціально-економічного університету (Лариса Арутюнян);

23) Кримський факультет Феодосійського відділення СХУ імені В. Даля (Костянтин Бережко);

24) Євпаторійський інститут соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» у м. Ялті (Яна Івлєва);

25) Антрацитівський професійний будівельно-промисловий ліцей (Яна Куліш).

На основі проаналізованих показників визначено, що з 25-ти областей України і Автономної Республіки Крим не представленими залишилися тільки виші Чернігівської та Кіровоградської областей.

Слід наголосити, що з кожним роком у конференції бере участь дедалі більше музейних працівників. Цього року, окрім господарів цього заходу – Львівського музею історії релігії та його Червоноградського філіалу, до участі зголосилося 49 представників із 15 музеїв України. Найперше, це наші львівські колеги:

– завідувач відділу Тетяна Денисова та наукові співробітники Анна Навроцька і Ярослав Павличко – з Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького;

– завідувач відділу археології Львівського історичного музею Емілія Зарубій;

– шістнадцять науковців із Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України: Галина Івашків, Ольга Олійник, Олена Федорчук, Орест Макойда, Оксана Шпак, Оксана Тріска, Андрій Лесів, Олег Болюк, Артур Іжевський, Оксана Годованська, Ірина Тарасюк, Володимир Дяків, Роман Радович, Роман Гузій, Тетяна Гошціцька, Олена Козакевич.

Серед когорти київських музеєзнавців свої фахові публікації представили:

– троє наукових співробітників Музею народної архітектури і побуту Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Надія Боренько, Зоряна та Сергій Ципишеви;

– двоє співробітників науково-дослідного відділу фондів Музею історичних коштовностей України Т. Романовська і Т. Савченко;

– В'ячеслав Корнієнко – з Національного заповідника „Софія Київська”;

– дев'ять наукових співробітників Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Оксана Прокоп'юк, Євген Кабанець, завідувач сектору Наталія Сінкевич, Світлана Гага, Віталій Курлов, Наталія Литвин, Мар'яна Нікітенко, Аліна Кондратюк, Аліна Беліловська), з яких чотири – кандидати історичних наук, один – кандидат мистецтвознавства, два завідувачі сектору і одна завідувачка відділу. Більшість із поданих ними досліджень позначені високим рівнем фаховості, написані на основі першоджерел чи польових досліджень.

Широкою є географія історико-культурних заповідників України:

- Державний історико-культурний заповідник “Межибіж” (заступник директора з наукової роботи Анатолій Трембіцький, Олександр Марущак і Вероніка Візнюк);
- Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» (Ольга Брель, Надія Кукса, Алла і Ольга Перепелиці, Ольга Брель);
- Національний історико-етнографічний заповідник “Переяслав” (Тетяна Богуш);
- Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» (Марія Чирська, Олександр Борисюк).

Надали також до конференційного збірника свої дописи дві наукові співробітниці Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького Наталія Степаненко і Маргарита Тихонова; головний зберігач Нікопольського краєзнавчого музею Ігор Анцишкін, працівники Хмельницького (Сергій Єсунін) та Вінницького (Богдан Хіхляч) обласних краєзнавчих музеїв.

Свої дослідження цікавих і оригінальних джерел подали Костянтин Завальнюк – працівник Державного архіву Вінницької області та Алевтина Ігнатуша – з архівного відділу Запорізької міської ради.

Ми також раді відзначити, що на цьогорічну конференцію зголосилися головний спеціаліст Державного комітету України у справах національностей та релігій кандидат філософських наук Лариса Владиченко, яка здійснила цікавий аналіз історичної генези цього управлінського органу періоду СРСР, а також спеціаліст у справах релігій Хмельницької облдержадміністрації Тетяна Стецюк.

Про високий міжнародний статус наукової конференції Львівського музею історії релігії свідчить те, що до збірника «Історія релігій в Україні» надіслали свої дослідження 33 зарубіжні автори – з Польщі, Угорщини, Словаччини, Литви, Білорусії. Зокрема з доктором мистецтвознавства професором Інституту візуальної культури філософсько-мистецького факультету Вищої школи м. Ніредьгаза з Угорщини Бернадеттою Пушкаш і кандидатом мистецтвознавства доцентом Пряшівського університету із Словаччини Владиславом Ґрешликом Львівський музей історії релігії має давні дружні стосунки.

З приємністю хочеться відзначити дедалі більшу популярність нашого форуму серед польських учених. Свій науковий доробок в історичній та мистецтвознавчій сферах представили доктори, ад’юнкти, викладачі й співробітники різних вищих навчальних і наукових закладів Польщі:

- 1) Варшавського університету – Єва Корпиш;
- 2) Університету імені М. Коперніка м. Торуня – Іоанна Кубера, Барбара-Марія Гавецька, Томаш Марціняк, які представляють різні структурні підрозділи цього закладу: Інститут історії і архівістики, Інститут археології, Заклад фольклористики і художньої літератури, докторські студії відділу мистецтвознавства;
- 3) Інституту археології Університету Гданська – Славомір Єдражек;
- 4) Інституту історії Університету в Бялостоку – Пьотр Чомік;
- 5) Університету імені М. Кюрі-Склодовської в Любліні – Стефан Дмитрук;
- 6) Історії країн Східної Європи – Криштоф Латавець;
- 7) Інституту історії Люблінського католицького університету імені Яна Павла II – Ірена Водзяновська, Віталій Росовський, Людмила Третяк;

8) Головної школи сільського господарства – Кшиштоф Корпиш;

9) Стефан Маєвський із Вроцлава і Богдан Рок.

Високим рівнем фаховості відзначені статті релігієзнавців, які репрезентують широкий науковий загал навчальних закладів та інституцій Республіки Білорусь:

1) Білоруського державного університету – доктор мистецтвознавства професор, лауреат державної премії Республіки Білорусь Н. Висоцькая;

2) Інституту історії НАН Білорусі (наукові співробітники кандидат історичних наук Олена Філатава, Олена Фіринович, аспірант Наталія Анофранка);

3) ДНУ ІМЕФ НАН Білорусі (доктор мистецтвознавства Тамара Габрусь і науковий співробітник Світлана Беляева);

4) Інститут парламентаризму і підприємництва у м. Мінську (Андрій Киштимов);

5) Інституту підготовки наукових кадрів Національної академії наук Білорусі (Галина Флікоп, Яніна Гриневич);

6) Національного художнього музею Республіки Білорусь у м. Мінську – наукові співробітники кандидат мистецтвознавства Наталія Трифонова і Любов Сисоєва;

7) Музею давньобілоруської культури Інституту мистецтвознавства, етнографії і фольклору НАН Білорусі (Людмила Агеєва).

До збірника також увійшли публікації молодих науковців – магістрів історії Європейського гуманітарного університету у Вільнюсі Сергій Герасимович і Марина Молчанова.

Міжнародний статус наукової конференції протягом двадцяти років не тільки суттєво розширив її географію, а й ареал дослідження, що вийшов за межі України. Певний інтерес становить порівняльний міфологічний, етнографічний та лінгвістичний аналіз дохристиянських культів. Реконструкція сакрального світу трипільських хліборобів другої половини VI – початку III тис. до н. е. на основі міждисциплінарного підходу до інтерпретації археологічних артефактів здійснена вітчизняними науковцями. Досліджуються антропологічний і світоглядний сенс народних уявлень у контексті специфіки християнського світогляду. Особливу групу публікацій цього річного збірника становлять матеріали за результатами польових досліджень етнографічних коренів релігійності, зібрані співробітниками Інституту народознавства НАН України. Певну вартісність мають етнографічні дослідження, які здійснювалися Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у поліському регіоні, що постраждав від Чорнобильської катастрофи.

Серед представлених на конференцію публікацій історичної тематики простежується тенденція посилення інтересу науковців до вивчення витоків українського християнства XI–XV століть. Слід зазначити, що історики раннього християнства XI–XV століть намагаються відійти від тяжіння авторитету відомих науковців XX століття і запропонувати власне бачення проблем формування християнського культу в Київській Русі.

Окрему групу досліджень становлять роботи, в яких продовжуються поглиблене з'ясування обставин Берестейської унії та сутності догматично-богословських дискусій навколо неї, ролі церковних братств у суспільному житті тогочасної України.

У контексті наукового осмислення церковного життя другої половини XVII – XVIII століття на основі архівних першоджерел розглядаються особливості заснування слобідських православних монастирів на Слобожанщині (М. Яцюк); простежується

інституційний розвиток, економічний стан та релігійна діяльність василіанських монастирів на теренах Перемишльської єпархії (Ю. Стецик). З'ясовуються соціальне походження уніатського духовенства на Поділлі, відносини парафіян та уніатського священика з дідичем (Б. Хіхляч); за найбільш повним записом генеральних візитацій з 1782–1785 рр. висвітлюються аспекти сімейного життя духівництва в Брацлавському воеводстві (І. Водзяновська); на підставі панегіриків XVIII століття – особливості поховального культу вищого львівського духовенства (Г. Маєвський); досліджується уявлення польських авторів 1850–1880-х рр. про релігійне обличчя єзуїтського шкільництва в Речі Посполитій (С. Серяков). О. Філатова звертає увагу, що, на відміну від України, конфесійна історія Речі Посполитої залишається нерозробленою в білоруській історіографії: немає жодного монографічного видання, захищено кілька дисертацій, які зачіпають лише початок XVII століття.

Аналіз представлених на конференцію 2010 року публікацій дає підстави зробити висновок про тенденцію до звуження кола науковців, які виявляють зацікавлення церковною історією періоду Габсбурзької монархії (1772–1914). Запропонована авторами тематика має або надто загальний характер, що не дозволяє розкрити проблему у вузьких рамках статті або обмежується надто вузьким одним аспектом. Виняток становить публікація І. Скочилися, в якій подано ґрунтовний аналіз змін в адміністративно-територіальному устрої Львівської єпархії у 1772–1787 рр., та І. Орлевич, присвячену дослідженню постаті галицького русофільського діяча кінця XIX – початку XX століть І. Костецького.

Водночас помітно розширюється коло учасників конференції, які досліджують церковну історію Російської імперії кінця XVIII – початку XX століть; з кожним роком зростає географія дослідників. Велика кількість публікацій систематизована за напрямками досліджень: 1) стан православної церкви; 2) римсько-католицька та уніатська церкви; 3) протестантські течії.

На широкому фактологічному матеріалі простежуються зміни в адміністративно-територіальному устрої Київської митрополії XVIII століття (О. Прокоп'юк), розкривається процес реформування становища парафіяльного духовенства в Російській імперії другої половини XIX століття та введення в дію проекту «Про склад парафій і церковних причтів» 1869 року (А. Сергієнко). Аналізуються особливості церковного судочинства і застосування покарань: відлучення від причастя, анафеми, грошових стягнень, ув'язнення, епитимії щодо порушників шлюбно-сімейних норм (І. Петренко). Прикметним є посилений інтерес до життя православної інтелігенції XIX століття науковців Півдня України (Л. Іваннікова, Н. Діанова, Л. Моїсеєнко і І. Стародубцева; І. Шугальова). Характеризуються також релігійні складові навчального процесу в земських школах півдня України (О. Волос) та освіта в церковнопарафіяльних школах на Поділлі (О. Марущак). Н. Белікова привертає увагу до не дослідженого в Україні джерела – церковно-парафіяльного літописання, яке містить у собі різноманітні відомості стосовно життя православних парафій кінця XIX – початку XX століть, місцевої історії, повсякденного життя різних станів Російської імперії.

Варто відзначити, що останнім часом привертається увага дослідників до контексту етноконфесійної політики Російської імперії. У фахових дослідженнях

білоруських учених систематизується інструктивно-розпорядча документація царського уряду з регулювання діяльності римсько-католицької церкви під час і після закінчення повстання 1863–1864 рр. (О. Фіринович); розглядається генезис законодавчої бази щодо мішаних шлюбів на території західних губерній імперії наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття (Н. Анофренко).

З'ясовуються обставини щодо ліквідації уніатської церкви на теренах Холмщини і Підляшшя (Р. Шеретюк). Польські вчені К. Лятавець і А. Шабасюк знайомлять із невідомими досі фактами спроби відновлення греко-католицької церкви у Польському Королівстві в 1905–1906 рр. В. Яременко на матеріалах Державного архіву Хмельницької області наводить цікаві факти певного ігнорування подільськими мирянами в XIX столітті у своїй релігійній практиці міжконфесійних відмінностей у християнстві, які трактувалися державними російськими чинниками як прояв «конфесійної сліпоті».

Аналізуються особливості становища протестантських общин на півдні Російської імперії: лютеранських парафій (О. Безносова), адвентистів (Р. Сітарчук), молокан (Яна Івлева). Магістр Європейського гуманітарного університету (Вільнюс) С. Герасимович вивчає феномен старообрядництва в Білорусії.

Можна припустити, що посилений інтерес наших дискусувачів до церковної історії Російської імперії мотивується прагненням сучасних науковців компенсувати недостатність радянської історіографії, яка оминала вивчення діяльності духовенства і характеризувала її як зловорожу марксистсько-ленінській ідеології.

Заслугує на увагу велика кількість статей, поданих до секції «Радянська доба: насильство проти віри», які за хронологією поділяються на три підрозділи: 1) довоєнна антирелігійна політика СРСР, 2) церква у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.; 3) державно-церковні відносини у 50–80-х роках XX століття.

Вивчається система антирелігійної пропаганди в 1920–1930-х рр., зокрема роль журналу «Безвірник» (Л. Дудка); спілки бойовничих безвірників та її польської секції в боротьбі проти римсько-католицької церкви на Поділлі (В. Росовський), репресивна політика більшовизму щодо релігії, церкви та творчої інтелігенції (О. Піціль, О. Заглада, З. Крук). Простежуються кількісні зміни православних монастирів УРСР (А. Макарьська), становище православних храмів Суботова (Н. Кукса). Цікавий аспект дослідження обрала Т. Савчук: зовнішній вигляд православного духовенства в період комуністичної модернізації. Особливий інтерес становить дослідження Декларації Патріаршого Екзарха України митрополита Михаїла від 4/17 листопада 1927 року (А. Киридон). Розглядаються погляди сучасної російської історіографії на взаємовідносини радянських органів влади і православної церкви (Л. Бабенко).

Відзначаються новизною дослідження воєнного періоду. Так, О. Єфремова вводить у науковий обіг архівні документи про стан православної церкви під час німецької окупації в Україні, 1941–1944 рр. (з «окупаційних фондів», які зберігаються у ЦДАВО України). Проливається світло на цікаві, мало відомі широкому загалу факти католицької місії монсеньйора Касуло до Одеси в 1941–1944 рр. (М. Михайлуца), замах на Йозефа Тісо і знищення Успенського собору Києво-Печерської лаври (Є. Кабанець), на основі листування Д. Сироткіна та Ф. Мельникова 1942–1943 рр. з'ясовується становище старообрядців на еміграції (А. Федорова). Висвітлено нові обставини переходу закарпатських православних громад під юрисдикцію Руської православної церкви в середині 1940-х років (Ю. Данилець).

У контексті державно-церковних відносин у 50–80-х роках ХХ століття простежується діяльність державного органу у справах релігій в Україні 1919–1991 рр. (Л. Владиченко) і його трансформація в пострадянський період (У. Хаварівський); Г. Маринченко звертає увагу на діяльність інституту уповноважених у Миколаївській області. З'ясовується характер радянської політики в релігійній сфері (Н. Шліхта), особливості нового нерелігійного радянського міфотворення (О. Лук'яненко). Ю. Помаз здійснив огляд радянської історіографії 1950-х – першої половини 1970-х років щодо проблематики руйнування культових об'єктів. Заслужують на увагу порушені Р. Бойком питання про долю греко-католицьких монастирів. Досліджуються різні аспекти становища православної церкви і духовенства в умовах повоєнної радянської дійсності в окремих регіонах: Волині (В. Зайчук, Л. Третяк), на Донеччині (І. Луковенко). О. Боруцька на соціологічних матеріалах 70-х років ХХ століття подає соціально-демографічну характеристику сільського населення західних областей України за ставленням до релігії.

З кожним роком посилюється інтерес до історії та історіографії протестантизму, зокрема вивчається історіографія Церкви адвентистів сьомого дня в Україні (Н. Воронянська). Характеризуються нормативні акти СРСР щодо легалізації діяльності протестантських громад повоєнного періоду (І. Шерстюк). Простежуються шляхи створення радянською атеїстичною пропагандою негативного образу віруючого-протестанта (Т. Грушева); висвітлюються форми переслідування радянською владою громади Свідків Єгови на Житомирщині на початку їхньої діяльності (К. Бережко); з'ясовуються особливості відносин євангельських християн із представниками традиційних церков (Л. Бородинська). У статті Ю. Вільхового на основі раніше не відомих архівних матеріалів розкривається діяльність опозиції, котра утворилася внаслідок розколу церкви євангельських християн-баптистів на початку 1960-х років; аналізуються механізми владних репресій проти віруючих і духовенства, процеси внутрішньоконфесійного діалогу серед протестантів. Вивчається становище євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів (І. Саламаха). Цікавий ракурс місця віруючих СЦ ЄХБ Полтавської області у дисидентському русі розглядає О. Лахно. Відзначається оригінальністю дослідження суспільно-політичних настроїв євангельських християн України А. Ігнатуші, здійснене за матеріалами журналу «Євангеліст» 1927 року.

Водночас помітним є зниження інтересу дописувачів до історії Української греко-католицької церкви ХХ століття, який спостерігався у перші роки роботи нашої конференції. Хотілося б звернути увагу, що мало дослідженими залишаються історія Львівської богословської академії, діяльність греко-католицьких монастирів міжвоєнного періоду. На жаль, проведений 2009 року круглий стіл, присвячений 20-літтю виходу УГКЦ з підпілля, не дав поштовху до більш поглибленого вивчення її «катакомбного» періоду 1946–1980-х рр. Виняток становить публікація о. Т. Бублика, в якій він характеризує міжконфесійні взаємини греко-католицьких віруючих з православними та римо-католиками в період боротьби за легалізацію УГКЦ 1989–1991 років.

Подано цікаві роботи, присвячені одній із суперечливих сторінок історії української церкви – відродження в 20-х роках Української автокефальної православної церкви. На тлі міжконфесійних відносин православних з католиками і

протестантами розглядається хід та особливості Волинського єпархіального зібрання в Почаєві 1921 року (А. Кукурудза); здійснюється аналіз канонів Всеукраїнського Церковного Собору в Києві 14–30 жовтня 1921 року з точки зору богословського методу (В. Милусь); простежуються зміни в зовнішніх формах організації місцевих територіальних об'єднань УАПЦ у другій половині 20-х років ХХ століття, зокрема окружний та районний рівні устрою (О. Ігнатуша).

Передаючи атмосферу взаємного недовіря, конкуренції, ворожнечі і безладу серед керівництва Всеукраїнської Православної Церковної Ради, Д. Кузовенков проливає світло на причини утворення Братства „Діяльно-Христова Церква” у 20-х роках ХХ століття, не погоджуючись із трактуваннями традиційною історіографією як зумисного утворення органами спецслужб з метою розколу автокефалії в Україні. Статтю І. Преловської присвячено спробі вивчення документів про скликання та проведення обох соборів УАПЦ в контексті «Спілки визволення України» 1930 року, які стосуються таємної оперативної діяльності карних органів влади у справі розкладу і знищення автокефальної церкви в Україні. За матеріалами «Опису Проскурівської округи 1930 р.» М. Олійник реконструює релігійно-конфесійну ситуацію в західних районах Подільської губернії.

Філософський напрям конференції, в якому осмислюється суспільне призначення релігії, виражається в таких підсекціях: 1) історія богословської думки; 2) осмислення релігійних категорій; 3) сучасність: держава – церква – суспільство; 4) нетрадиційні пошуки духовності.

Історія богословської думки представлена дослідженнями практичного імпортизму в давньоукраїнській думці ХІ століття (А. Вальчук); релігійно-моральними повчаннями Сергія Радонезького (Ю. Норманська); рессентиментністю ідеї Бога у вченні Г. Сковороди (Ю. Шабанова); концептом духовно-релігійної свободи у творах С. Зизанія та Христофора Філалета (Р. Наконечний, Андрій Копитко); персоналізмом М. Бердяєва (О. Тімченко); аксіологічними аспектами молитви у творчості Кримського архієпископа Луки (В. Войно-Ясенецького) (Г. Панков); спиритизмом у філософсько-богословській спадщині Т. Буткевича (А. Щедрін), філософською теологією П. Юркевича (В. Стеценко). На основі аналізу поглядів О. Потебні та М. Боголюбова вказується на зв'язок української релігієзнавчої думки із західно-європейським релігієзнавством, зокрема Максом Мюллером (О. Кисельов).

Значний науковий доробок осмислення різних аспектів релігійного феномена (В. Бліхар, А. Сіницький, О. Піціль, О. Степанюк, М. Гордієнко, І. Ковальчук, О. Васильєва, І. Гаюк). Розглядаються релігійні категорії «довіри», «віри» та «чуда» (О. Кожем'якіна, І. Гудима), феномен «честі» (К. Дяченко), «двовір'я» (С. Работкіна), життя як «Божого дару» (І. Тарасюк), відмінності у таїнствах католицизму і православ'я (Ю. Недзельська).

З'ясовуються погляди на державно-церковні відносини В. Липинського (І. Передерій), здійснюється етнокультурний аналіз повноважень церковних установ в історії української державності (О. Дроздова). Розглядається еволюція церковно-державної взаємодії від середньовіччя до постмодерну та аналізується трансцендентна й соціальна роль Церкви (релігії) в державі з позицій християнських цінностей, на основі історичного досвіду й антиномічності сучасних процесів робиться висновок, що парадигма «церква – душа держави» цілком відповідає

українській релігійності та менталітету, а тому мала б реалізовуватися на сучасному етапі українського буття (О. Ющишин). Розкривається роль християнських конфесій у процесі побудови громадянського суспільства в Україні (Леонід і Тетяна Виговські). С. Савченко висловлює думку про формування в Україні двох православних ідентичностей (УПЦ МП і УПЦ КП), кожна з яких ґрунтується на певному наборі історико-міфологічних категорій та "фактів", які сприймаються як "історична правда".

Деякі дослідники намагаються відшукати нову формулу сучасної духовності у нетрадиційних формах релігії, зокрема Українській рідній вірі. Заслугує на увагу публікація Т. Тюріної, в якій через призму філософських поглядів Олеса Бердника розглядається взаємозв'язок еволюції людини і еволюції Всесвіту, установлення царства Духу на Землі – царства Краси, Гармонії, Справедливості.

За 20 років щорічних зібрань релігієзнавців сформувалася група сходознавців, до яких щороку приєднуються молоді дослідники. У цьогорічному збірнику цікавим є дослідження історії хасидського руху (В. Візнюк), становлення та розвитку єврейських месіанських громад в Україні (Л. Веремейчик). Становище мусульманських громад Криму висвітлюють А. Арістова, А. Перфільєва і Ю. Пазиніч.

Окремий великий розділ збірника становлять найрізноманітніші дослідження сакральних пам'яток, які ми виокремили за тематикою: 1) музейництво і туризм; 2) краєзнавство: історія християнських комплексів; 3) мистецькі особливості храмів; 4) іконопис та церковне малярство; 5) вироби культово-обрядового призначення; 6) пам'ятки письмової та музичної культури.

Висвітлюється реставраційна діяльність як напрям наукової роботи на прикладі Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (А. Беліловська) та Червоноградського філіалу Львівського музею історії релігії (О. Труляєва). Звернено увагу на проблему типологізації музейних експонатів на прикладі Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького (Н. Степаненко). Новизною підходів відзначена стаття Л. Максимяк щодо можливостей запровадження цифрових технологій в музейну сферу України. Білоруські вчені А. Киштимов і М. Молчанова, а також вітчизняні дослідники Т. Божук, С. Повторєва і Віктор Савельєв з'ясовують особливості інтерпретації паломництва і сакральних місць у сучасному туризмі.

У контексті краєзнавства досліджується історія окремих сакральних комплексів: печер Київської лаври (М. Нікітенко), сакральної території Богоявленська на Миколаївщині (Ю. Котляр), меморіального комплексу «Козацькі могили» на острові Журавлісі (М. Чирська), а також церков: Святих апостолів Петра і Павла в Чигирині (О. Брель), Архістрати́га Михаїла в Києві (о. В. Клос), Святої Тройці в Бережанах (З. Мігоцький), Свято-Покровської козацької церкви на Нікопольщині (І. Анцишкін). Окремі публікації присвячені панщизням хрестам як символам свободи другої половини XIX – першої половини XX століть (А. Іжевський), цвинтарним територіям Львова (Н. Лук'ячук), сакральним місцям вірменської колонії Криму (Л. Арутюнян), домініканському водогону XVII–XIX століть у Львові (М. Боньковська).

Вивчаються різні аспекти особливостей художньої інтерпретації образів: ангела (Т. Габрусь), «трійці» (Г. Флікоп), «Богородиці з Дитям у Славі» (Т. Кузів), «Преображення» (В. Головей), Іуди Іскаріотського в «Тайній вечері» (А. Лесів), св. Миколая (Л. Савчук), св. Катерини Александрійської (В. Карелін і М. Мельников),

св. Макарія (Т. Богуш). Колекції іконопису досліджують також Л. Сисоєва, порцелянові та фаянсові іконостаси епохи модерну заводів Товариства Кузнецових і майстерень Миргорода – О. Школьна, ікони на склі – О. Шпак та О. Тріска, творчість О. Сорохтея – О. Макоїда.

Польські мистецтвознавці здійснюють аналіз храмових пам'яток: ренесансного надгробного пам'ятника Катерини Рамултової у парафіяльному костелі у Дрогобичі (Ева і Кшиштоф Корпиші); скульптури Фаустина Ценглера кафедрального собору в Кельцях (Б.-М. Гавецька); санктуарії львівських домініканців (Б. Рок).

Окремі автори досліджують вироби культово-обрядового призначення, пам'ятки письмової та музичної культури.

Помітним є високий фаховий рівень публікацій. Назагал 20-й збірник «Історія релігій в Україні» вміщує статті дев'ятох докторів і 33-х кандидатів філософських наук, вісьмох докторів і 70-ти кандидатів історичних наук, трьох докторів та одинадцяти кандидатів мистецтвознавства, одного доктора і сімох кандидатів філологічних наук, доктора культурології, чотирьох кандидатів політичних наук, двох – фізико-математичних, двох – медичних, одного – біологічних, одного – педагогічних, одного технічних і одного – сільськогосподарських.

До публікацій збірника також приєдналися голова Комісії з питань церковного мистецтва та архітектури Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ, студент Львівської національної академії мистецтв диякон Михайло Олійник, а також кандидат богословських наук о. Віталій Клос.

Відзначаючи значний науковий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників релігії за 20 років роботи цього широкого форуму, жалкуємо, що досі не вдалося привернути належну увагу церковного духовенства і залучити священників та церковних діячів до спільного діалогу з науковцями.

Олександра Киричук,

кандидат історичних наук, завідувач відділу Інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії; доцент кафедри Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України